

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

Переглянути у форматі pdf

В. Г. Панченко, Н. В. Резнікова

НЕОПРОТЕКЦІОНІЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ УСУНЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ СУПЕРЕЧНОСТІ ЛІБЕРАЛІЗМУ

№ 1, 2016 Назад Головна

0 0 0 0 0 0 2 2

УДК 339.972- 339.923

*В. Г. Панченко,
кандидат історичних наук, директор "Alex Pol Institute"*
Н. В. Резнікова,

*доктор економічних наук, доцент, професор кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

НЕОПРОТЕКЦІОНІЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ УСУНЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ СУПЕРЕЧНОСТІ ЛІБЕРАЛІЗМУ

*V. Panchenko,
PhD, The Director of Dnipro Development Agency*
N. Reznikova,

*Doctor of Economics, Professor at the Chair of World Economy and International Economic Relations
of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv*

NEO-PROTECTIONISM AS AN INSTRUMENT FOR ELIMINATING THE INTERNAL CONTRADICTION OF LIBERALISM

В статті досліджується трансформація інструментів класичного протекціонізму в неопротекціоністські. Доведено, що в той час, як для країн, що розвиваються, рекомундується лібералізація з метою доступу до «вигод» доктрини вільної торгівлі в її старому варіанті, розвинені країни, що визнають безробіття і низькі темпи економічного зростання детермінуючими проблемами сучасного етапу їхнього розвитку, використовують модифіковані інструменти протекціонізму.

Transformation of instruments specific to classical protectionism to neo-protectionist ones is studied in the article. It is demonstrated that while for developing countries liberalization is recommended, in order to open access to "benefits" of the free trade doctrine in its old version, developed countries, recognizing unemployment and low rates of economic growth as the problems determining the current phase of their development tend to use modified instruments of protectionism.

Ключові слова: економічна політика, міжнародна торгівля, протекціонізм, вільна торгівля, неопротекціонізм.

Keywords: economic policy, international trade, protectionism, free trade, neo-protectionism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економічна нестабільність – це виклик, який породжує прагнення держав вдаватися до протекціоністських заходів з метою стабілізації національних економік. Застосування протекціоністських заходів надає економіці нового змісту. Водночас необхідно наголосити, що протекціонізм з його можливостями адаптування економіки до несприятливих умов на світових ринках є хоча й важливою, але все ж тільки складовою частиною системи забезпечення життєдіяльності суспільства. Для стабілізації ситуації використовуються також інші чинники, які в ході взаємодії працюють на завдання, що мають вирішувати об'єкти протекціоністської політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Умови торгівлі знову з'явилися в літературі як вагомий інструмент для доказу несправедливості торгівлі для країн, що розвиваються. Опираючись на реальні тенденції постійного зниження обсягів торгівлі товарами, П. Пребіш (1968) і Х. Зінгер (1950) висунули знаменну тезу про постійне скорочення торгівлі країн – виробників і експортерів первинних товарів. Емпіричні дані на підкріплення цієї гіпотези було надано в звіті ГАТТ про міжнародну торгівлю 1956 року про фактори, що пояснюють відсутність попиту на товари, які експортуються напівіндустріальними країнами до ринків передових країн. Причини включали падіння обсягів або низькі обсяги імпортованих компонентів у виробництві у передових країнах внаслідок технологічних змін. Індустріалізація є значним фактором того, що експорт напівіндустріальних країн у довгостроковій перспективі зростатиме навіть повільніше, ніж експорт неіндустріальних країн.

Одним з основних факторів була низька ціна і еластичність попиту від прибутків для цих видів експорту з країн, що розвиваються, до ринків розвинених країн. Подальший доказ аргументу про торгівлю і недорозвиненість надали Р. Нурксе, Х. Зінгер, а також Г. Мюрдаль. Р. Нурксе підкреслив, що протекціонізм у сільському господарстві передових країн, а також слабкість попиту на ресурси (як первинні, так і проміжні товари), що імпортуються з менш розвинених країн, є факторами, що сприяють недорозвиненості. Розглядаючи іноземні інвестиції в країни, що розвиваються, Х. Зінгер охарактеризував ту шкоду, якої зазнають приймаючі країни не лише від падіння експортних цін і погіршення умов торгівлі для країн – виробників первинної продукції, а й від відтоку коштів до сфери послуг і для повернення іноземних інвестицій. Х. Зінгер вважав, що іноземні інвестиції опосередковано створюють базу для експорторієнтованого виробництва первинних товарів, тим самим унеможливаючи альтернативний шлях розвитку в цих країнах, оснований на індустріалізації. Для Г. Мюрдаля «несприятливі наслідки» інвестицій у відкриті економіки переважають «ефекти розповсюдження», якщо такі є.

Формулювання цілей статті. Як свідчить практика, взаємопов'язаний і взаємообумовлюючий характер усіх чинників економічної політики сприяє формуванню здатної до динамічного пристосування змішаної економіки. Передусім йдеться про стабілізаційно-відтворювальну роль протекціонізму. Крім того, регулювання інвестиційних потоків захищає внутрішню економіку від несприятливих зовнішніх впливів, підвищує її здатність протистояти виникаючим дисбалансам. Протекціоністські заходи в цілому спрямовані на фіксацію основної мети протекціонізму – адаптації до нової економічної ситуації та відтворення економічного потенціалу держави. Завдання статті полягає у визначенні неопротекціоністських інструментів міжнародної політики та особливостей їхнього застосування в умовах нової норми світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протекціонізм нерозривно пов'язаний з

бюджетною, податковою і митною політикою країни, що разом є засобом макроекономічної стабілізації, застосування якого спрямоване на стимулювання або стримування діяльності зовнішнього сектора економіки. Визначальним при виборі напрямку впливу є створення умов, за яких національна економіка через набуття конкурентоздатних характеристик, що виникають на основі формування відповідної структури внутрішнього господарства, забезпечує достатній рівень зовнішнього сектора, здатного витримувати виклики світових ринків. Як бачимо, протекціоністські заходи, що стосуються внутрішньої економіки, об'єктивно сприяють ефективності зовнішнього сектора, хоча такі заходи згідно з національною зовнішньоекономічною стратегією через монетарну та бюджетно-податкову політику мають вплив на весь спектр зовнішньоекономічної діяльності.

Змішана економіка, коли держава визначає критерії регулювання з метою встановлення балансу між інтересами бізнесу та потребами соціально-економічного розвитку країни, дає змогу віднайти раціональну структуру внутрішнього господарства і використати потенціал НДДКР. Таким чином досягається реалізація завдань постійного оновлення економіки, її сталого зростання, що неодмінно сприятиме підтриманню належного рівня національної безпеки. Інакше кажучи, державний протекціонізм покликаний надати підтримку національному бізнесові у конкурентній боротьбі на світових ринках.

Заходи протекціонізму мають подвійну мету. По-перше, держава сприяє зростанню конкуренції у тих сферах і галузях, де можливості національних виробників порівняні з потенціалом закордонних економічних гравців або ж з причин абсолютної відсталості вітчизняних секторів, подальший розвиток яких неможливий без залучення досвіду, технологій і коштів зарубіжних виробників. По-друге, держава перекриває доступ до тих сфер і галузей, які, з одного боку, не готові до конкуренції, але, з іншого боку, діяльність яких безпосередньо пов'язана з потребами забезпечення національної безпеки взагалі та економічної, зокрема. Така діалектична єдність спроможна започаткувати процеси сталого національного розвитку (Табл. 1).

Таблиця 1.
Класифікаційні ознаки класичного протекціонізму

Вид	Мета	Об'єкт впливу	Інструменти впливу	Тип протекціонізму	Види суміжних політик, спрямованих на реалізацію мету	Важелі регулювання	Рівень регулювання
Стратегічний	Стратегічний захист національних інтересів та/або структурна трансформація національної економіки	Структура економіки	Структурна політика	Комплексний	Регуляторна Зовнішньоторговельна Бюджетна Фінансова Монетарна	Обмежувального / стимулюючого характеру Прямого/непрямого впливу Цінові/нешінові	Національний
		Галузь сільського господарства	Сільськогосподарська політика	Аграрний	Регуляторна Фінансова Бюджетно-податкова Зовнішньоторговельна Структурна	Обмежувального / стимулюючого характеру	Неурядові організації (Базельський комітет) Глобальний (ГАТТ/ГАТС)
		Енергетична галузь	Енергетична політика	Енергетичний	Регуляторна	Прямого/непрямого впливу	Інтеграційний (на рівні об'єднань (ЄС))
		Ресурсоємні галузі	Сировинна політика	Ресурсний	Технологічна	Цінові/нешінові	
		Високотехнологічна галузь	Технологічна політика	Технологічний	Фінансова		
		Фінансовий сектор	Інноваційна політика	Фінансовий	Регуляторна		
		Інвестиційна галузь	Інвестиційна політика	Інвестиційний	Грошово-кредитна Бюджетно-податкова		Державний
Регулярний	Стратегічно-тактичний захист національних інтересів	Галузі «точок росту»	Структурна політика Інноваційна політика	Галузевий Інвестиційний	Бюджетно-податкова	Обмежувального / стимулюючого характеру Прямого/непрямого впливу Цінові/нешінові	Національний Регіональний
		Працевітні галузі	Технологічна Бюджетно-податкова	Технологічний	Зовнішньоторговельна		
Ситуаційний	Тактичний захист національних інтересів	Промислова концентрація	Регіональна політика	Селективний	Бюджетно-податкова	Стимулюючого / обмежувального характеру	Регіональний в межах держави
		Доходи населення	Соціальна політика		Грошово-кредитна	Прямого впливу	
		Міграція	Міграційна політика	Соціально-орієнтований	Регуляторна	Цінові/нешінові	

Джерело: розроблено В.Г. Панченком

Адже державний протекціонізм у такому випадку спонукає вітчизняних виробників до просування на міжнародні ринки в результаті освоєння технологій і сфер, що забезпечують отримання найбільшої частки доданої вартості. Зрозуміло, цього можна досягти за умови отримання доступу до передових технологій та перебування у конкурентному середовищі, що неодмінно створить передумови для саморозвитку. У цьому сенсі протекціонізм є інструментом формування державної структурної політики.

При виробленні протекціоністських заходів до уваги має братися реальний стан національної економіки у зв'язку з тим, що від цього залежить використання урядом певного набору інструментів та ресурсів [6]. Практика свідчить, що завдяки вищому потенціалу економічно розвинені країни захищають власні інтереси на внутрішньому і світовому ринках, використовуючи так званий випереджаючий протекціонізм. Це означає, що таким чином досягається безперервність економічного розвитку щонайменше на новому витокві з урахуванням досягнень національного та світового науково-технічного прогресу та збереження домінуючого стану не тільки на ринках, а й загалом у світі.

Крім того, розвинені країни, вимагаючи слідувати принципам лібералізму, захищають власний ринок заходами, що фактично суперечать задекларованим цілям глобалізованої економіки, тому що запроваджують високі митні збори, недосяжні для решти світу технічні вимоги, державне субсидування сільськогосподарських виробників та інших галузей, чия діяльність є складовою забезпечення високого рівня національної безпеки в широкому розумінні цих слів, а також витрачають значні кошти для підтримки власних експортерів. Т. Гордєєва, з посиланням на М. Джонсона, такий протекціонізм ідентифікує як прямий, коли

фіксуються зловживання державними процедурами закупівлі, розробленими для захисту національних виробників від іноземної конкуренції) або прихований, що характеризується зловживанням національними стандартами або дискримінаційним застосуванням національного оподаткування для зниження конкурентоспроможності імпортованих товарів у порівнянні з вітчизняними [1].

У вчених немає одностайності у визначенні прихованого протекціонізму (*англ. hidden/murky protectionism*) [6; 7; 9]. Зокрема, під ним розуміють:

- застосування країною інституційних перешкод у зовнішній торгівлі без формального порушення міжнародних зобов'язань щодо інших країн з метою відстоювання власних геополітичних та соціально-економічних інтересів;

- різноманітні бар'єри немитного характеру, що створюються на шляху торгівлі органами центральної державної і навіть місцевої влади. В їх число входять технічні бар'єри - вимоги про дотримання національних стандартів, про одержання сертифікатів якості імпортованої продукції, про специфічну упаковку і маркування товарів, про дотримання певних санітарно-гігієнічних норм; внутрішні податки і збори (ПДВ, акцизи, податок на продаж); державні закупівлі переважно місцевої продукції та дискримінація проти іноземної; вимога про зміст місцевих компонентів в вироблених товарах, з тим щоб підтримати зайнятість і обмежити імпорт;

- захист з використанням немитних методів, в тому числі методів внутрішньої економічної політики;

- обхід правового регулювання, який використовуються для дискримінації іноземних товарів, компаній, працівників та інвесторів, наприклад маніпулювання регулюванням охорони здоров'я та безпеки.

Прихований протекціонізм на сучасному етапі використовується дуже активно. І хоча він існував і до світової кризи, у посткризовий період його використання значно зросло. У той час як уряди в основному притримувалися обіцянок щодо запобігання використанню протекціонізму часів 1930-х років, саме прихований протекціонізм застосовується надзвичайно активно. Наприклад, США незначно підвищили протекціоністські заходи з настанням кризи, оскільки про них треба доповідати СОТ, а от, наприклад, застосування більш жорстких технічних стандартів не потребує такого звітування, а отже такі засоби стали використовуватися частіше.

У зв'язку з цим 2012 року у «*Global Trade Alert*» було зазначено, що «правила СОТ змінили скоріше структуру, а не кількість протекціоністських заходів» та що «більшість з 10 найбільш популярних інструментів протекціонізму не піддаються або майже не піддається регулюванню СОТ. До таких інструментів укладачами зазначеного звіту відносяться [7]: фінансова та державна допомога; нетарифні бар'єри; експортні податки; заходи щодо інвестицій; правила міграції; експортні субсидії; обмеження у галузі державних закупівель; заборона на імпорт.

Такий підхід розвинених країн і масштаби їхнього втручання у промислову політику змушують в ході теоретичного осмислення робити адекватні висновки саме на підставі конкретних дій, а не декларацій і сміливіше заявляти про право та життєву необхідність для країн, що стали на шлях реформування, вдаватися до прямого державного регулювання особливо сфер, пов'язаних як з поточним забезпеченням життєдіяльності, так і перспективою розвитку внутрішнього господарства.

На нинішньому етапі як міжкраїнової взаємодії, як влучно зазначає О. Довгаль [2], так і власне місцевої організації економічного життя «чистий лібералізм» і «чистий протекціонізм» відсутні. Варто підкреслити істотну, на наш погляд, різницю: якщо в суто теоретичному значенні ці дефініції можна назвати принципами реалізації економічної політики, то з точки зору практики на сьогодні вони є лише різними напрямками в площині регулювання взаємодії або конкуренції національної економіки у межах дво- або багатосторонніх взаємодій.

Досвід розвинених і самодостатніх економік свідчить, що наявна тенденція до відкритості на засадах переваги вітчизняного законодавства, в яке імплементуються норми, вироблені під егідою міжнародних фінансових та економічних інститутів. Важливо також пам'ятати, що успіхи досягають там, де роль національної економіки не нівелюється в системі глобальних планетарних відносин. Лише самодостатня економіка може віднайти баланс між відкритістю, що забезпечує внаслідок зниження торгових бар'єрів уникнення високого рівня внутрішніх цін та технічного застою, погіршення умов для експортерів (відповідно і бюджетних показників), а також неминучого напруження у відносинах з партнерами та зниження конкуренції у внутрішньому бізнесовому середовищі, з одного боку, та внутрішнім державним регулюванням, з іншого. Водночас нехтування «запобіжників» національного регулювання спричиняє розорення виробників, зростання безробіття, зниження рівня життя громадян, а на прикладі деяких пострадянських країн можна спостерігати втрату цілих галузей промисловості, а також деіндустріалізацію.

Отже, лише поєднання переваг двох напрямів економічної політики забезпечить прогрес. Національний інтерес має визначити траєкторію, за якої в певних секторах економіки доцільне пониження торгових бар'єрів або навіть скасування їх. Та водночас варто розуміти, що така тактика не повинна набувати постійного характеру, адже це може спричинити відрив виробництва від реальної внутрішньої та глобальної кон'юнктури. Винятком можуть бути тільки окремі сектори економіки, безпосередньо задіяні на забезпеченні національної безпеки. Тобто, йдеться не про ігнорування відкритості та пов'язаної з нею глобальної взаємодії, а про темпи та конкретні форми інтеграції. Тому стратегією розвитку національної економіки мають постати питання раціонального поєднання принципів вільної торгівлі та державного протекціонізму. І велику помилку допускають там, де принцип відкритості набуває визначальних ознак і перетворюється на абстрактні переваги, яким приписують не властиві та недосяжні для реалізації способи досягнення саморегуляції. Такий підхід закінчується частковою або повною втратою економічного суверенітету, а в крайньому випадку серйозною залежністю в системі світогосподарських зв'язків.

Зазначені загрози яскраво проявилися в практиці перетворень у країнах, які мали централізовану планову економіку. Як засвідчили результати, формування відкритої ринкової економіки насправді в цих країнах виявилось відірваним від реальної мети економічного розвитку інструментом конкурентної боротьби. Засади реформування за лекалами міжнародних фінансових інститутів (МВФ, СБ, СОТ, ЄБРР, ОЕСР) фактично набули значення інструментів деіндустріалізації. У підсумку група країн, що пішла шляхом, визначеним зазначеними інститутами, перетворилася на ринок збуту застарілої продукції, на об'єкт розміщення капіталу, коли основні фонди, надра і земля не мають ринкової вартості, а місцевий бізнес у зв'язку з нерозвиненістю та слабкістю, неспроможністю забезпечити довгострокові інвестиції не постав гідною конкуруючою силою.

При цьому повністю ігнорується досвід нині високорозвинених в економічному сенсі країн, які у своєму розвитку пройшли етапи внутрішнього державного протекціонізму, що дало змогу уникнути збитків та руйнування національної економіки. Отже, висновок може полягати в тому, що процес реформування централізованих планових економік відбувався з наданням однозначної переваги ліберальному варіантові та нехтуванням засад державного протекціонізму, в результаті чого незворотних втрат зазнали визначальні національні інтереси у сфері безпеки та економічного потенціалу.

Втім, зрозуміло, що сучасні глобалізаційні процеси диктують умови, за яких не можливо проігнорувати світогосподарські зв'язки та розвивати повністю закрити економіку і відмовитися від переваг міжнародного розподілу праці. Як зрозуміло й те, що відмова від державного протекціонізму у формі захисту власної економіки тотожна фінансово-економічним збиткам від наслідкування лише ліберального парадигми ведення господарства. Тому при трансформації економіки дуже важливо проаналізувати як небезпеку, так і реально можливі позитивні наслідки від вжитих заходів. Дилема вимагає, як уже зазначалося, вироблення та дотримання балансу між відкритістю та необхідністю державної підтримки і захисту внутрішнього ринку на засадах науково обгрунтованого протекціонізму, в основі якого визначальним має бути, з одного боку, готовність традиційних бюджетно-організуючих галузей до конкуренції та, з іншого боку, формування національної політики реформ, спрямованої на спонукання внутрішніх виробників до роботи в умовах відкритої економіки.

Дуже важливо мати на увазі, що країни з колишньою плановою економікою розпочинають реформи та налагоджують зовнішню взаємодію, будучи у несприятливих і нерівних умовах, які характеризуються відволіканням ресурсів та недостатнім потенціалом для переходу на якісно інший рівень конкуренції. У цій ситуації важливо зосередитися на визначальних напрямках, які сприятимуть доступу до новітніх технологій, поліпшенню якості продукції, що у свою чергу підвищить її конкурентоздатність, залученню інвестицій. Тобто, йдеться про необхідність виходити передусім з власних інтересів, які мають органічно вписатися у режим взаємодії зі світовою економікою.

Важливо враховувати шumpетерівську концепцію творчої деструкції, в руслі якої технічний прогрес, іноземні інвестиції відіграватимуть належну ім роль в осучасненні та започаткуванні нових технологій, відмові від неефективних і неконкурентоздатних галузей та створенні нових, здатних не тільки замістити старі, але й наростити прибуток за рахунок сучасних товарів і послуг. У цьому сенсі протекціонізм постає меркантильною формою лібералізованої економіки [9], адже, з одного боку, використовуючи зарубіжний досвід та користуючись інвестиціями, тим самим, з іншого боку, вітчизняна економіка отримує передумови для входження на світові ринки з конкретними конкурентними перевагами, що обертаються додатковим ресурсом для подальшої модернізації.

Необхідно осмислити, здавалося б, парадоксально річ: говорячи про стратегічну мету – пошук та посідання належного місця у світогосподарських глобалізованих і лібералізованих економічних зв'язках — саме протекціонізм особливо на перших стадіях реформування має відіграти визначальне значення для створення економічно здорової та конкурентоспроможної системи організації внутрішнього господарства. Система має створити передумови сталого економічного розвитку країни, здатного до конкуренції та самовідтворення. Для досягнення таких цілей виникає потреба на засадах державного протекціонізму виробити правила і норми такої організації господарства, за якої діяльність внутрішніх виробників та закордонних економічних «гравців» об'єктивно відтворюватиме національний валовий продукт.

Зазначені вище висновки базуються на практиці реформування економіки, що раніше працювала на засадах державного управління і планової діяльності. Тобто, неодмінною умовою є симбіоз ліберальних і протекціоністських заходів з первісною практичною перевагою других для досягнення на наступних етапах стратегічних цілей у межах функціонування внутрішньої економіки на засадах перших, коли передусім вітчизняний бізнес набув необхідного досвіду та відповідальності за захист економічних інтересів суспільства. Зрештою, на таких засадах сформована економічна модель нині успішних країн. Відмінність полягає в тому, що на нинішньому етапі не всі країни, що стали на шлях реформування, мають належні політичні умови для протидії глобальним інтересам ТНК та іншим

учасникам світогосподарських зв'язків. Крім того, реформування економіки у зазначених країнах – це дуже важлива, але не єдина потреба, здійснивши яку держави стають учасниками планетарного економічного клубу. Йдеться також про те, що зміни економічного устрою прямо пропорційно пов'язані з корінними змінами успішно-політичної організації держав, які вимагають створення новітніх структур та інституцій [12]. Це – по-перше. По-друге, з точки зору теоретичної реформи, як складова глобалізаційних перетворень, передбачають лібералізацію та макроекономічну стабілізацію, реструктуризацію наявних економічних можливостей.

Якщо виходити з практичних результатів реформування, то зрозуміло, що в умовах лібералізації та макроекономічної стабілізації (зростання відкритості економік) вітчизняні та зарубіжні виробники діють у межах ринкових викликів, а тому вільно обирають сфери діяльності, що не повністю збігається з теоретичними уявленнями про можливість участі у міжнародному розподілі праці [13]. За обставин, коли потоки капіталу лібералізовано, а економіки країн, що вдалися до реформування, фактично вже є складовою частиною глобалізованого світу, виникає диспропорція між можливостями ТНК та іноземних інвесторів і здатністю країн, а фактично – їхньою нездатністю, самостійно формувати капітал для інвестування за кордон у зв'язку з його нестачею навіть для власних потреб.

Спосіб реалізації економічного прориву залежить від історичного контексту та цілого комплексу вихідних даних, які не можливо продублювати десь ще. Впровадження в термінологічний оборот поняття «неопротекціонізм» дозволило синтезувати смислові значення протекціонізму і лібералізму, які зводяться до нагальної необхідності задоволення нагальних потреб суспільства (тих або інших його суб'єктів) в особі держави. Йдеться про такі потреби, як виживання, безпека, а також сталий розвиток. Сам статус цих потреб, характер необхідності, важливості, усвідомлення рангу «державності» дає підставу побачити національні інтереси країни як генетичну основу протекціонізму і лібералізму. Приватні інтереси різних суб'єктів, виявлені, усвідомлені і доведені до рангу національних інтересів, створюють дихотомну єдність протекціонізму і лібералізму, що додає їм соціальної значущості.

Протекціонізм у процесі глобалізації економіки перетворюється з торгової політики, базованої на впровадженні тарифних обмежень, а пізніше і нетарифних інструментів захисту, у складний комплексний державний механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки у процесі глобалізації, що ми називаємо неопротекціонізмом. До основних форм його прояву, у докторській дисертації 2004 року, О. Довгаль справедливо відносить такі: переважання його наступального характеру з яскраво вираженими агресивними експансіоністськими рисами; поява «колективного макрорегіонального протекціонізму» сучасних інтеграційних союзів; розширення арсеналу інструментів за рахунок використання порівняно нових, тих, які важче піддаються міжнародному регулюванню [3].

Асиметричні відносини у системі «Центр-Периферія» віддзеркалюють співвідношення між цілим і його частиною. Такий характер відносин передбачає жорстку централізацію, субординацію і безумовну підпорядкованість інтересів суб'єкта (як частини замкненої системи) інтересам Центру, який уособлює цілісність цієї системи; типовим проявом асиметричних внутрісистемних відносин є стан панування і підпорядкованості [4, с.5]. До них зараховано ті інструменти національної економічної політики, що є реакцією на нівелювання наслідків циклічних коливань глобальної кон'юнктури та спрямовані на зменшення зовнішньої залежності країни шляхом уникнення штучно насаджених умов співпраці, прописаних у межах інституційних домовленостей у різних сферах міжкраїнової співпраці (валютної, фінансової, торговельної, інвестиційної), базованих на принципах глобальної лібералізації.

Неопротекціонізм як інобутий лібералізм в контексті пошуку країнами нових інструментів подолання відносин асиметричної залежності передбачає використання інструментів національної економічної політики, що є реакцією на нівелювання наслідків циклічних коливань глобальної кон'юнктури та спрямовані на зменшення зовнішньої залежності країни шляхом уникнення штучно насаджених умов співпраці, прописаних у межах інституційних домовленостей у різних сферах міжкраїнової співпраці (валютної, фінансової, торговельної, інвестиційної), базованих на принципах глобальної лібералізації, зокрема: конкурентні девальвації; емісія грошей у межах політики кількісного пом'якшення; рестриктивні заходи щодо руху капіталу; визначення оптимального рівня валютної складової у золотовалютних резервах та рівня заощадження; фінансування неефективних банківських установ у межах реалізації стабілізаційних програм.

Під «неопротекціонізмом» А.Келічавий розуміє політику встановлення адміністративних, фінансових, кредитних, технічних та інших бар'єрів, які значно ускладнюють вільне пересування товарів через кордони держав [3]. Якщо ж розглядати основні інструменти неопротекціонізму, то до них автор відносить такі: стандарти і вимоги, пов'язані із захистом життя і здоров'я населення; «добровільне» обмеження експорту; експортне кредитування.

Зазначені інструменти не є прямими і відкритими заходами, тому, з одного боку, вони не суперечать зовнішньополітичним інтересам уряду, з іншого боку, є ефективними заходами захисту національного експортера. Такий завальований характер зазначених інструментів неопротекціонізму можна вважати головною причиною частин зловживань ними і використання їх навіть тоді, коли торгівля здійснюється без видимих ознак демпінгу, експортного субсидування та компенсацій.

«Добровільне» обмеження експорту являє собою домовленість між країною-експортером та країною-імпортером, за якою країна-експортер обмежує вивіз певних товарів, однак ініціатором є саме країна-імпортер. Дана домовленість, по суті, не є добровільною, а є лише завальованим примусом торговельних партнерів взяти на себе зобов'язання з обмеження експорту певних товарів в ту чи іншу країну з метою уникнення більш серйозних протекційних заходів з боку торговельних партнерів. Такі домовленості поширені в міжнародній торгівлі автомобілями, продукцією чорної металургії, побутовою електронікою, текстилем, молочними продуктами та іншими товарами. Вони рідко мають законодавчу форму, зазвичай це двосторонні угоди, які можуть мати полуконфіденціальний характер. «Добровільні» обмеження експорту особливо важко піддаються міжнародному контролю і входять в протиріччя з принципом прозорості, більш того за результатами Уругвайського раунду вони є забороненими. Тож, «добровільне» обмеження експорту, по суті, являє собою ті ж імпортні обмеження, але перенесені з країни, що імпортує, на територію країни-експортера [13]. Зазвичай їх застосовують у своїй зовнішньоекономічній політиці такі країни, як США та країни Західної Європи, тобто розвинені країни фактично шляхом примусу перекладають відповідальність, а з нею і досить негативні наслідки здебільшого на країни, що розвиваються.

Якщо ж розглядати «добровільне» обмеження експорту з боку впливу на баланс поточних операцій чи на баланс руху капіталу, то і в країні-експортері, і в країні-імпортері більший вплив буде здійснюватись саме на баланс поточних операцій. Рис. 1 наочно демонструє ефекти впливу «добровільного» обмеження експорту на країну-експортера та країну-імпортера. Отже, хоча й обидві країни матимуть негативні наслідки для балансу поточних операцій, однак країна-імпортер все ж таки буде мати певний вииграш, адже за умов скорочення імпорту збільшиться національне виробництво. Країна-імпортер проводить таку політику, захищаючи товари тих галузей, які перебувають у кризовому стані, або у разі різкого збільшення обсягу надходження товарів з конкретних країн і значного підвищення їх питомої ваги в загальному обсязі. Таким чином, країна-імпортер забезпечує захист свого внутрішнього ринку, створюючи торговельні бар'єри, які вводяться на кордоні країни-експортера.

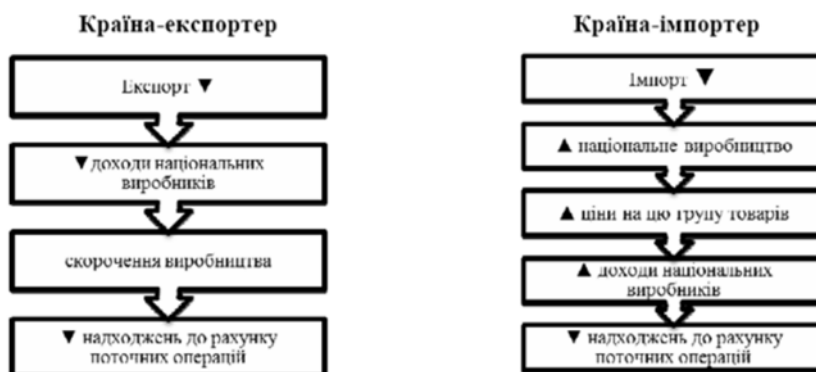

Рис. 1. «Ефекти впливу «добровільного» обмеження експорту на країну-експортера та країну-імпортера»

Джерело: розроблено Панченко В.Г.

Різноманітні національні технічні, адміністративні та інші стандарти та вимоги також можуть створювати певні складнощі з імпортом товаром. Вони являють собою здебільшого державні заходи контролю якості, безпеки або характеристик товарів. Здебільшого політика раптового введення технічних стандартів або стандартів якості дійсно направлена на захист споживачів від неякісного товару, однак існують й випадки, за яких дана політика є суто проявом неопротекціонізму. І знову ж таки здебільшого дану політику використовують розвинені країни до менш розвинених країн.

У ситуації, коли відбуваються зміни стандартів тих країн, в які експортуються продукція країн, що розвиваються, останнім іноді доводиться йти на досить значні «витрати відповідності». Подібні витрати приймають різні форми, включаючи фіксовані інвестиції в модернізацію виробничої бази та технологічного обладнання [13]. Тут для країни-експортера існує два варіанти: за першого варіанту, вона виділяє додаткове фінансування на досягнення нових стандартів, а за другого – припиняє експорт відповідної продукції до цієї країни і переорієнтовується на інші менш вимогливі ринки. Тож, акцентуючи увагу на країні-експортері,

варто розглянути й вплив запровадження нових стандартів на її баланс поточних операцій та баланс руху капіталу. Наочно дану картину демонструє рис. 2.

Рис. 2. «Вплив запровадження нових стандартів на баланс поточних операцій та баланс руху капіталу країни-експортера»

Джерело: розроблено Панченком В.Г.

Таким чином, перший варіант призводить в більшій мірі до позитивних змін у балансі руху капіталу через нові інвестиції, а другий варіант – до негативних (хоча й короткострокових) змін у балансі поточних операцій через переорієнтацію на нові ринки, а отже потрібен час для відновлення того ж обсягу експорту. Тож, перший варіант здебільшого використовують країни більш високорозвинені розвитку, а другий варіант – менш розвинені країни.

Серед інших інструментів неопротекціонізму є експортне кредитування, надання пільг експортерам, підтримка приватних фірм за кордоном тощо. Варто зазначити, що на сьогодні існує значна кількість інструментів неопротекціонізму, більшість з яких є завуальованими та прихованими. Навіть у різкій зміні валютного курсу або в його утриманні на певному рівні можна побачити політику неопротекціонізму (приклад Китаю), а валютний курс можна вважати його інструментом. Зокрема, при зменшенні валютного курсу підвищується конкурентоздатність вітчизняних товарів за кордоном (без врахування ефектів J-кривої), дорожчає імпорт (створюється певний імпорتنний бар'єр), скорочується імпорт, що безпосередньо відображається на балансі поточних операцій. Водночас зменшується зовнішня заборгованість у національній валюті та відбувається відтік інвестицій, що, в свою чергу, відображається на балансі руху капіталу. Підвищення валютного курсу має зворотну картину.

Втім, на нашу думку, виклики нестабільності, породжені глобальною фінансовою кризою 2008 р., актуалізували використання нових форм захисту з метою реакції на «нову норму» світової економіки, до яких відносимо: виражене уповільнення темпів економічного росту порівняно з попереднім десятиліттям; високі показники безробіття і старіння населення як в країнах ОЕСР, так і в швидкозростаючих країнах, що розвиваються; загострення боргових проблем; значна невизначеність на ринках і подальше зрушення глобальної економічної активності у бік країн з ринками, що формуються (навіть за сценарієм обмеженої глобалізації на чолі з КНР). Таким чином, глибинна мотиваційна філософія нео-протекціонізму, нерідко ініційованого на наднаціональному рівні, є не лише експансіоністською за своєю природою, а й захисною, а об'єктом бажаного впливу виступають не стільки зовнішні ринки, скільки внутрішні процеси в національних економіках.

Неопротекціонізм прагне усунути внутрішню суперечність лібералізму, яка полягає в його подвійності: з одного боку, відкритість економіки, невтручання держави, з іншого боку, одночасно передбачається вже як факт, що відбувся, захист національного виробника і зростання добробуту в суспільстві. Такі характеристики лібералізму, як «стихийний» і «розумний», відображають його внутрішню напруженість і самозаперечення. Тому «розумний лібералізм» і «розумний протекціонізм» – це зона взаємопроникнення протилежностей одна в одну, яка, на думку О.Довгаль, уособлюється в понятті «неопротекціонізм» [2]. У 2006 році автор зазначала, що «... сучасний протекціонізм перетворився з торгової політики у складний комплексний державний механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки у процесі глобалізації».

Висновки. На наш погляд, питання про місце і роль тієї або іншої суперечності має методологічну важливість. Здавалося б, немає різниці в тому, що та або інша суперечність є внутрішньою або зовнішньою, генетичною чи функціональною. Це суто теоретичне питання упирається у вибір конкретної стратегії управління рухом суперечностей протекціонізму і лібералізму, а отже обрання конкретних неопротекціоністських стратегій.

Вибір способу реалізації неопротекціоністських інтенцій дозволяє використовувати творчі потенції суперечностей протекціонізму, зводячи до мінімуму їх негативну і тим більше руйнівну дію, як, наприклад, консервація можливості існування неконкурентоспроможних виробництв. Необхідно розрізнити генетичну суперечність протекціонізму як джерело його розвитку і функціональні суперечності протекціонізму. Суперечність, що полягає в розділенні в часі і у просторі здійснюваних дій щодо заміщення імпорту вітчизняною продукцією і підвищення ефективності в майбутньому, відноситься до функціональних суперечностей протекціонізму.

Так, прагнення окремих країн до заміщення імпорту вітчизняною продукцією на початковому етапі не вигідно. Хоча в майбутньому воно може сприяти підвищенню ефективності виробництва. Проте практика зовнішньої торгівлі свідчить про зворотне: розділення у просторі і в часі дій щодо заміщення імпорту вітчизняною продукцією і результатів підвищення ефективності виробництва перешкоджає своєчасному отриманню вигоди виробниками, чия продукція одержує тарифний або нетарифний захист, і тим самим знищує стимул до використання протекціоністських заходів. Тому конкретний механізм реалізації протекціонізму має бути спрямований не на розгортання цієї суперечності, а на її усунення.

Аносовані в макроекономічній політиці як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, заходи щодо стимулювання економічного розвитку на тлі рецесійних тенденцій в світовій економіці підпадають під поняття «неопротекціонізму». На відміну від «класичного» протекціонізму, спрямованого на захист національних виробників, окремих галузей економіки, залежно від їхньої значущості і політичної сили зацікавлених кіл, неопротекціонізм має в своєму арсеналі інструментарій, що стає реакцією на нові виклики «нової норми». В оновленому вигляді, змінюється акцент у самому цілепокладанні: не стільки захищеність від іноземної конкуренції у своїй країні, скільки стимулювання економічної активності у відповідь на скорочення сукупного попиту ставиться в обов'язок останньому. Таким чином, саме цілі відстоювання економічного суверенітету (для країн, що розвиваються) або боротьба за збереження (для розвинених країн) чи поширення економічного впливу (для країн, що розвиваються) стають домінуючими трансформами класичного протекціонізму в неопротекціонізм, який *синтезує в собі як форми класичного протекціоністського захисту, так і новітні. Саме це унеможливує використання терміну «новий протекціонізм», адже за змістом останній мав би докорінним чином відрізнятися від «класичного».*

Література.

- Гордєєва Т. Міжнародні торговельні суперечки у сучасній регулятивній парадигмі / Т. Гордєєва // Міжнародна економічна політика. – 2013. – № 2 (19). – С. 101-125.
- Довгаль О. А. Економічний протекціонізм: аналіз світового досвіду / О. А. Довгаль // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Економічна серія. – 2002. – № 564. – С. 220–222
- Келічавий А.В. Політика протекціонізму як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки [Електронний ресурс] / А.В. Келічавий // Ефективна економіка. – 2014. – № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3133>
- Резнікова Н.В. Парадигма економічної незалежності країн в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економічних наук: спец. 08.00.02 – світ. госп-во і міжнарод. екон. відносини / Н.В. Резнікова. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. – 38 с.
- Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: політика: підручник / А.С. Філіпенко. – К. – ВПЦ «Київський університет», 2015. – 431 с.
- Baldwin R. The Collapse of Global Trade, Murky Protectionism, and the Crisis: Recommendations for the G20 / R. Baldwin, S. J. Evenett. – London: Centre for Economic Policy Research, 2011. – P. 1-9.
- Baldwin R. The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20 / R. Baldwin, S. Evenett. – London: Centre for Economic Policy Research, 2009. – 115 pp.
- Clift B. Economic patriotism: reinventing control over open markets / B. Clift, C. Woll // Journal of European Public Policy. – 2012. – Vol. 19(3). – P. 307-323.
- Evenett S.J. The Tide Turns? Trade, Protectionism, and Slowing Global Growth / S.J. Evenett, J. Fritz. – London: CEPR Press, 2015. – 214 pp.
- Evenett S. The Global Overview: Has Stabilisation Affected The Landscape of Crisis-Era Protectionism / S. Evenett // Will Stabilisation Limit Protectionism? The 4th GTA Report – A Focus on the Gulf Region / S. Evenett. - London: Centre for Economic Policy Research, 2010. – P.17-30.
- Gomes L. Foreign trade and the national economy: mercantilist and classical perspectives / L.Gomes. – Basingstoke: Macmillan, 1987. – 323 pp.
- Gilpin R. Global Political Economy / R. Gilpin. – Princeton: Princeton University Press, 2001. – 174 pp.
- Henn C. Crisis Protectionism: The Observed Trade Impact / C. Henn, B. McDonald // IMF Economic Review. – 2014. – Vol. 62 (1). – P. 77–118.
- Heilperin M. Studies in Economic Nationalism / M. Heilperin. – Geneva: Publications de L'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, 1980. – No. 35. – 228 pp.
- Sally R. Classical liberalism and international economic order: studies in theory and intellectual history / R.Sally. – London: Routledge, 1998. – 186 pp.

References.

- Hordieieva, T. (2013), "International trade disputes in modern regulatory paradigm", *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, vol. 2 (19), pp. 101-125.
- Dovhal', E. (2002), "Economic protectionism: analysis of the world experience", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina*,

Ekonomichna serii, no. 564, pp. 220-222.

3. Kelichavyy, A.V. (2014), "Policy of protectionism as a factor of increasing the competitiveness of the economy" *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 6, available <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3133> (Accessed 4 October 2017).
4. Reznikova, N.V. (2014), "Paradigm of economic Nezalezhnost countries in the context of globalization, Ph.D. Thesis, World economy and international economic relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
5. Filipenko, A.S. (2015), *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: polityka* [International economic relations: policy], VPTs «Kyivs'kyj universytet», Kyiv, Ukraine.
6. Baldwin, R. and Evenett, S.J. (2011), *The Collapse of Global Trade, Murky Protectionism, and the Crisis: Recommendations for the G20*, Centre for Economic Policy Research, London, UK.
7. Baldwin, R. and Evenett, S.J. (2009), *The Collapse of Global Trade, Murky Protectionism, and the Crisis: Recommendations for the G20*, Centre for Economic Policy Research, London, UK.
8. Clift, B. and C. Woll (2012), "Economic patriotism: reinventing control over open markets", *Journal of European Public Policy*, vol. 19, no. 3, pp. 307-323.
9. Evenett, S.J. and Fritz, J. (2015), *The Tide Turns? Trade, Protectionism, and Slowing Global Growth*, CEPR Press, London, UK.
10. Evenett, S. (2010), *Will Stabilisation Limit Protectionism? The 4th GTA Report – A Focus on the Gulf Region*, Centre for Economic Policy Research, London, UK.
11. Gomes, L. (1987), *Foreign trade and the national economy: mercantilist and classical perspectives*, Macmillan, Basingstoke, UK.
12. Gilpin, R. (2001), *Global Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, USA.
13. Henn, C. and McDonald, B. (2014), "Crisis Protectionism: The Observed Trade Impact", *IMF Economic Review*, vol. 62, no. 1, pp.77–118.
14. Heilperin, M. (1980), *Studies in Economic Nationalism*. Publications de L'Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, Geneva, Switzerland.
15. Sally, R. (1998), *Classical liberalism and international economic order: studies in theory and intellectual history*, Routledge, London, UK.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016 р.

ТОВ "ДКС Центр"